

14. październik

Centrum Badania Opinii Społecznej

ul. ŻURAWIA 4 skr. pt. 24

00-955 WARSZAWA 15

SEKRETARIAT: 28-37-04; 29-35-69

ZESPÓŁ REALIZACJI BADAŃ: 40-56-41

Telefon dyżurny: 21-34-34

Telex: 816-436

BS/296/13/88

MŁODZIEŻ A POLITYKA

Komunikat z badań

Listopad 1988 r.

Stan świadomości politycznej młodzieży szkół ponadpodstawowych to główny temat ostatniego z cyklicznych sondaży CBOS przeprowadzonych w tym środowisku¹. Jego celem było poznanie opinii młodzieży w wybranych kwestiach politycznych oraz sprawozdanie, na ile są one kształtowane przez realia polityczne i gospodarcze. Starano się także dowiedzieć, czy następują zmiany w zainteresowaniu młodych Polaków polityką, a także w przejawianej przez nich aktywności społecznej i politycznej. Część pytań była zadawana również we wcześniejszych badaniach², co pozwala zorientować się w przemianach zachodzących w świadomości politycznej współczesnej młodzieży.

W niniejszym opracowaniu opinie uczniów zestawiono z opiniami dorosłych Polaków, pokazując tym samym podobieństwa i różnice między obiema grupami.

1. Krytycyzm w ocenie realiów politycznych i gospodarczych oraz pesymizm w odniesieniu do przyszłości dominującymi cechami poglądów politycznych

Wypowiedzi młodzieży na temat aktualnej sytuacji politycznej i gospodarczej w Polsce są bardzo krytyczne (tab.1): brak jest ocen bardzo dobrych, rzadko pojawiają się dobre, większość postrzega w sumie sytuację jako złą (41,8 i 67,1%). W porównaniu z dorosłymi nieco gorzej ocenia ona sytuację polityczną. W przypadku sytuacji gospodarczej większy krytycyzm przejawiają dorośli.

Podobnie pesymistycznie jak dorośli postrzegają młodzi przyszłość (tab.2): rzadko mówią o szansach poprawy, częściej o utrzymaniu się złej sytuacji, a w odniesieniu do gospodarki o jej pogorszeniu się.

Krytycznie wypowiadają się badani uczniowie o realizacji najważniejszych dla nich podstawowych zasad systemu politycznego³. Co więcej, w przypadku większości tych zasad krytycyzm

¹ Badanie pod hasłem "Młodzież '88" zrealizowano w dniach 25-29 kwietnia 1988 r. na ogólnopolskiej próbie uczniów ostatnich klas zasadniczych szkół zawodowych, techników i liceów ogólnokształcących (1292 osoby).

² Przeprowadzonych w zasadzie w tych samych szkołach i na tak samo licznych próbach.

³ W opinii młodzieży, wyrażonej w 1985 r., do takich należą: udział obywateli w rządzeniu krajem - 33,5% głosów, przestrzeganie swobód i wolności obywatelskich (demokracja) - 32,5%, egalitaryzm - 29,5%, gwarantowanie obywatelom przyzwoitego poziomu życia - 19,0%.

Tabela 1

w procentach

Ocena aktualnej sytuacji w Polsce	Respondenci oceniający sytuację					
	polityczną			gospodarczą		
	młodzież	dorośli		młodzież	dorośli	
	IV'88	III'88	V'88	IV'88	III'88	V'88
Bardzo dobra	0,0	0,5	0,1	0,0	0,0	0,1
Dobra	2,7	6,7	3,3	1,5	0,4	0,9
Raczej dobra	9,7	21,7	10,4	5,3	1,9	1,5
Ani dobra, ani zła	34,4	41,2	42,0	21,4	15,0	12,9
Raczej zła	21,1	13,3	20,3	25,2	27,3	28,5
Zła	12,8	7,7	11,3	25,3	31,3	30,2
Bardzo zła	7,9	3,5	5,6	16,6	22,7	24,8
Trudno powiedzieć	11,1	4,1	6,9	4,4	0,7	0,9

Tabela 2

w procentach

Przewidywany kierunek zmian w sytuacji politycznej i gospodarczej w kraju	Młodzież	Dorośli	
	IV'88	III'88	V'88
<u>Sytuacja polityczna</u>			
- poprawi się	18,6	17,7	16,5
- nie zmieni się	37,9	51,6	52,9
- pogorszy się	19,8	16,9	16,1
<u>Sytuacja gospodarcza</u>			
- poprawi się	22,1	20,0	17,7
- nie zmieni się	27,9	24,4	28,7
- pogorszy się	32,2	41,5	40,1

ten narasta w ostatnich latach (tab.3). Według 63% uczniów objętych tegorocznym badaniem ogół obywateli nie ma wpływu na rządzenie krajem. W roku 1985 przekonanie takie wyrażało 56%. Tylko 41,5% (44% w 1985 r.) twierdzi, że w Polsce sprawuje się władzę w sposób demokratyczny. Zdecydowana większość jest prze-

Tabela 3

w procentach

Pytania	Odpowiedzi według terminów badań											
	1983			1985			1986			1988		
	tak	nie	trudno powie- dzieć	tak	nie	trudno powie- dzieć	tak	nie	trudno powie- dzieć	tak	nie	trudno powie- dzieć
Czy można powiedzieć, że w naszym kraju w tej chwili:												
- demokratycznie sprawuje się władzę	40,1	39,0	18,2	44,1	34,7	18,9	40,8	35,4	21,3	41,5	36,5	20,5
- istnieje tolerancja światopoglądowa	29,8	49,2	18,7	44,2	35,6	16,7	56,7	29,7	11,3	57,9	28,7	11,7
- są gwarantowane i przestrzegane swobody obywatelskie	50,0	41,5	6,8	54,2	35,7	7,8	55,6	35,0	6,9	55,7	34,3	8,2
- istnieje wiele form samorządności obywateli	40,7	39,1	17,3	48,1	35,4	13,8	52,5	29,2	15,5	50,5	31,5	16,0
- ogół obywateli ma wpływ na rządzenie państwem	27,2	62,6	7,9	33,4	55,8	8,0	26,7	60,8	9,1	25,9	62,7	9,5
- nie ma większych różnic w poglądach politycznych obywateli	24,7	58,5	15,6	26,2	55,1	14,7	29,5	52,0	15,0	34,2	46,7	17,5
- istnieje silna opozycja polityczna	37,1	33,3	27,4	33,3	42,1	19,9	33,4	37,0	25,7	30,8	38,0	28,6
- wszyscy mają równe szanse życiowe niezależnie od pochodzenia społecznego	44,4	49,2	5,2	46,8	44,0	6,9	38,1	56,7	2,8	36,9	59,0	3,4
- ogranicza się swobody działania przeciwników ustroju	66,0	17,2	14,9	60,2	24,9	12,2	63,6	17,7	15,6	65,5	18,0	14,8
- wszyscy mają równe szanse życiowe niezależnie od światopoglądu i przynależności partyjnej	33,9	54,8	9,6	36,2	53,6	7,8	30,4	60,8	6,9	25,5	66,8	7,0
- gwarantuje się wszystkim obywatelom przyzwoity standard życia	41,2	47,8	10,1	46,1	44,9	6,9	32,8	56,1	8,5	22,7	66,1	10,4
- wszyscy mają równe szanse życiowe niezależnie od sytuacji materialnej	31,5	58,7	8,1	35,5	54,0	7,8	26,1	67,1	3,7	20,3	73,2	5,7

Uwaga - Nie uwzględniono braków danych.

konana, że szanse życiowe zależą od sytuacji materialnej (73 wobec 54%), przynależności partyjnej (67 wobec 54%) lub pochodzenia społecznego (odpowiednio 59 i 44%) oraz że nie gwarantuje się wszystkim obywatelom przyzwoitego standardu życia (66 i 45%). Obserwuje się również korzystne zmiany. Obecnie blisko dwa razy więcej osób (58 wobec 30%) żywi przekonanie o istnieniu w kraju tolerancji światopoglądowej. Zmalał (z 37 do 31) odsetek uważających, iż istnieje w Polsce silna opozycja polityczna, wzrósł zaś (z 25 do 34) odsetek przeświadczonych o braku większych różnic w poglądach politycznych obywateli.

Na podstawie przedstawionych tu opinii utworzyliśmy syntetyczny wskaźnik oceny stopnia stosowania podstawowych zasad ustrojowych. Odpowiedzi na pytania, czy w naszym kraju w tej chwili: demokratycznie sprawuje się władzę, istnieje tolerancja światopoglądowa, są gwarantowane i przestrzegane swobody obywatelskie, istnieje wiele form samorządności obywateli, ogół obywateli ma wpływ na rządzenie państwem oraz czy wszyscy obywatele mają równe szanse życiowe niezależnie od pochodzenia społecznego, przynależności partyjnej, sytuacji materialnej, nanie-siono na skalę 100-punktową przyjmując, że 0-22 punktów to ocena zdecydowanie negatywna, 23-47 - umiarkowanie negatywna, 48-72 - umiarkowanie pozytywna, 73-100 - zdecydowanie pozytywna. W latach 1983-1988 odsetek osób negatywnie oceniających realizację wymienionych zasad wzrósł z 41,3 do 57,5, a oceniających pozytywnie zmalał z 59,0 do 42,8 (tab.4). Dowodzi to, że młodzież nie dostrzega znaczących zmian w naszym systemie politycznym, systemie sprawowania władzy. Być może dotychczasowe przeobrażenia w tej sferze nie są widoczne w praktyce społecznej lub też są nie na miarę oczekiwań młodych Polaków. Można więc powiedzieć, że niezadowolenie ze stopnia realizacji najważniejszych zasad ustrojowych narastało systematycznie.

Inaczej kształtowały się oceny szans młodzieży na realizację swoich celów i dążeń życiowych (tab.5). W okresie 1983-1987 były one coraz bardziej optymistyczne - w roku 1987 już ponad 60% ankietowanych oceniało jej możliwości pozytywnie. Zmieniło się to jednak w bieżącym roku - obecnie zdecydowana większość (64%) wypowiada się negatywnie.

Tabela 4

w procentach

Ocena realizacji podstawowych zasad ustrojowych	Respondenci według terminów badań			
	1983	1985	1986	1988
Zdecydowanie negatywna	3,3	9,9	13,3	15,4
Umiarkowanie negatywna	38,0	43,7	40,5	42,1
Umiarkowanie pozytywna	54,2	34,0	38,6	36,5
Zdecydowanie pozytywna	4,8	12,2	7,6	6,3
Średnia ocena w punktach	50,8	48,2	46,2	44,0

Tabela 5

w procentach

Ocena szans realizacji celów i dążeń życiowych młodzieży	Respondenci według terminów badań				
	1983	1985	1986	1987	1988
Zdecydowanie pozytywna	3,0	4,7	5,0	7,1	2,5
Raczej pozytywna	27,6	34,2	47,8	53,3	29,6
Raczej negatywna	35,5	31,5	31,4	26,9	47,3
Zdecydowanie negatywna	10,7	14,2	6,8	6,7	16,5
Trudno powiedzieć	22,8	14,8	8,5	3,1	3,4

Podobnie jest z przewidywaniami co do kierunków zmian tych szans (tab.6). Ubyło (o 12%) osób liczących na poprawę sytuacji, przybyło zaś (o 5%) przekonanych, że ulegnie ona pogorszeniu. Co prawda nadal przeważają nieco optymiści, ale obserwowany od 1985 roku trend uległ odwróceniu.

Po przeanalizowaniu współwystępowania odczuć co do perspektyw młodzieży oraz rozwoju sytuacji gospodarczej kraju (tab.7) można stwierdzić, że w przypadku wielu młodych ludzi brak wiary w przyszłość towarzyszy przekonaniu, że sytuacja gospodarcza kraju nie ulegnie poprawie. Jednak sporo jest też takich, którzy nie łączą tych spraw. Być może należą oni do tej grupy obywateli, która nie oczekuje już niczego od państwa, wiąże swoją przyszłość z własną przedsiębiorczością, aktywnością (np. praca za granicą). Krytyczne spojrzenie na perspektywy gospodarki jest też związane z niewiarą w powodzenie reformy gospodarczej (tab.8). Tylko 3,3% ogółu ankietowanych żywi prze-

konanie, iż zakończy się sukcesem, dla większości (62,3%) jej wynik jest niepewny, co w sumie składa się na pesymizm jeszcze większy niż wśród dorosłych (tab.9).

Tabela 6 w procentach

Przewidywany kierunek zmian w szansach realizacji celów i dążeń życiowych młodzieży w ciągu najbliższych 5 lat	Respondenci według terminów badań			
	1985	1986	1987	1988
Wyraźnie wzrosną	2,0	3,5	4,0	1,2
Częściowo wzrosną	20,7	25,5	28,3	19,1
Będą takie same	47,1	52,8	44,8	57,3
Częściowo zmaleją	6,0	9,2	8,8	12,0
Znacznie zmaleją	3,0	2,4	3,8	5,3
Trudno powiedzieć	20,9	6,0	3,7	3,7
	22,7	29,0	32,3	20,3
	9,0	11,6	12,6	17,3

Tabela 7 w procentach

Przewidywany kierunek zmian sytuacji gospodarczej kraju	Perspektywy realizacji celów i dążeń życiowych młodzieży		
	poprawi się	będzie tak samo	pogorszy się
Poprawa	46,9	47,6	5,5
Stagnacja	15,5	72,8	11,7
Pogorszenie	9,0	54,9	36,1

Uwaga - Pominięto odpowiedzi "mam inne zdanie" i "trudno powiedzieć".

Tabela 8 w procentach

Perspektywy reformy gospodarczej	Perspektywy rozwoju gospodarki kraju		
	poprawi się	pozostanie bez zmian	pogorszy się
Zakończy się powodzeniem	80,0	8,6	11,4
Wynik jest niepewny	30,0	37,8	31,4
Nie uda się	8,1	26,6	65,3

Uwaga - Pominięto odpowiedzi "trudno powiedzieć".

Tabela 9

Perspektywy reformy gospodarczej	w procentach	
	Młodzież IV '88	Dorośli II '88
Zakończy się powodzeniem	3,3	7,3
Wynik jest niepewny	62,3	53,4
Nie uda się	22,3	23,2
Trudno powiedzieć	11,1	15,8

2. Rząd i PZPR - instytucje odpowiedzialne
za stan gospodarki i brak perspektyw rozwojowych

W ostatnich dwóch latach znacznie nasiliły się opinie krytyczne o działalności instytucji mających decydujący wpływ na życie kraju (tab.10). W odniesieniu do PZPR w roku bieżącym w porównaniu z 1986 zanotowano o 12% mniej głosów aprobaty, w stosunku do rządu - o 15% mniej. Nieco bardziej krytycznie mówi się także o Sejmie i PRON-nie (spadek o 7 i 2%). Działalność pozostałych instytucji ocenia się obecnie lepiej niż w 1986 r. Podobnie jak w ubiegłych latach najwyższe noty uzyskały: Kościół (77% wypowiedzi pozytywnych i 12% negatywnych), wojsko (70 i 19%) i Sejm (69,5 i 15%). Najniższe opozycja polityczna (32 i 32%) - chociaż nadal blisko 1/3 młodzieży wypowiada się o niej pozytywnie - i PZPR (39 i 40%).

Krytyczny osąd działań rządu i partii znalazł odbicie w stosunku młodzieży do polskich polityków. W przypadku każdego z nich niechęć przeważa nad sympatią (tab.11). Także W.Jaruzelski, cieszący się poważaniem dorosłych obywateli, nie zyskuje uznania w oczach młodzieży, co może wynikać z faktu, że jego działalność oceniano przez pryzmat aktualnego stanu naszej gospodarki, a nie w przedziale minionych siedmiu lat, które dla młodych są zbyt odległym okresem. Odwrotnie jest z L.Wałęsą, który cieszy się większą sympatią młodzieży niż dorosłych. Ma też w tym środowisku nieco większe uznanie niż opozycja, co zdaje się dowodzić, że jest postrzegany nie tylko jako jej działacz, ale w szerszym wymiarze.

Tabela 10

w procentach

Pytanie	Odpowiedzi respondentów z próby													
	młodzieży						dorosłych							
	XI '83		IV '85		IV '86		IV '88		VI '85		VII '86		V '88	
tak	nie	tak	nie	tak	nie	tak	nie	tak	nie	tak	nie	tak	nie	
Czy działalność następujących instytucji, organizacji jest zgodna z interesem społecznym, czy dobrze służą one społeczeństwu?	71,8	5,9	78,1	5,4	77,0	3,3	69,5	15,1	79,1	8,1	75,7	13,6	69,9	18,0
Sejm	45,6	10,0	52,6	11,0	53,7	7,7	51,6	23,9	58,2	16,4	53,1	20,9	36,4	33,6
PRON (Patriotyczny Ruch Odrodzenia Narodowego)	45,5	24,3	49,9	28,0	51,2	18,3	39,2	39,7	66,2	18,3	56,4	26,9	35,4	42,4
PZPR (Polska Zjednoczona Partia Robotnicza)	31,2	5,6	36,2	6,2	40,1	5,6	48,1	21,7	62,4	11,0	-	-	-	-
ZSL (Zjednoczone Stronnictwo Ludowe)	27,9	5,8	35,9	5,4	38,2	5,6	42,6	24,4	55,6	13,1	-	-	-	-
SD (Stronnictwo Demokratyczne)	61,0	15,3	61,2	18,4	62,8	12,8	47,2	31,7	75,5	12,9	71,6	18,3	51,4	33,8
Rząd (ministrowie)	82,7	1,9	65,9	5,5	67,9	3,6	76,4	11,9	80,0	8,1	79,6	12,4	74,1	12,9
Kościół (księża)	-	-	-	-	48,7	23,2	50,7	36,9	57,8	22,2	55,7	29,9	48,1	32,2
Milicja	61,1	10,1	57,7	11,0	63,2	8,7	70,3	19,3	74,3	13,3	77,8	13,7	66,2	18,6
Wojsko	-	-	-	-	-	-	38,3	22,4	-	-	-	-	37,3	17,4
Rada Konsultacyjna przy Przewodniczącym Rady Państwa	31,0	25,6	24,1	28,5	28,2	18,6	31,9	31,7	20,4	40,9	19,3	43,5	21,8	42,3
Opozycja polityczna (przeciwnicy PZPR)	47,2	2,9	43,0	3,6	52,5	3,6	63,4	22,3	-	-	-	-	-	-
Organizacje młodzieżowe	-	-	-	-	-	-	63,5	23,8	-	-	59,9	29,7	52,5	29,5
Telewizja	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Uwaga - W latach 1983-1986 pytano o to, jaki wpływ na losy kraju mają wymienione instytucje, organizacje, przy czym odpowiedź pozytywna brzmiała: korzystny.

Tabela 11

w procentach

Pytanie	Odpowiedzi młodzieży (IV-88)		Różnica	Odpowiedzi dorosłych (V-88)		Różnica
	zyskał moją sympatię	nie zyskał moją sympatię		zyskał moją sympatię	nie zyskał moją sympatię	
	1	2	1-2	3	4	3-4
Czy darysz sympatią następujące osoby uczestniczące w życiu publicznym w kraju i na świecie?						
1. J. Dobraczyński	17,4	15,9	+1,5	22,8	23,2	-0,4
2. J. Głemp	66,3	7,4	+58,9	70,9	6,1	+64,8
3. M. Gorbaczow	40,3	17,9	+22,4	67,2	7,1	+60,1
4. Jan Pawał II	93,7	1,2	+92,5	95,8	0,9	+94,9
5. W. Jaruzelski	26,5	29,8	-3,3	48,3	21,5	+26,8
6. C. Kiszczak	3,5	16,3	-12,8	11,4	28,6	-17,2
7. M. Kotański	24,1	32,7	-8,6	-	-	-
8. Z. Messner	10,7	22,9	-12,2	24,3	25,8	-1,5
9. A. Miodowicz	7,0	18,8	-11,8	13,0	29,7	-16,7
10. M.F. Rakowski	10,8	31,2	-20,4	19,9	40,3	-20,4
11. R. Reagan	15,2	42,7	-27,5	23,4	32,9	-9,5
12. Z. Sadowski	6,0	15,2	-9,2	15,2	16,2	-1,0
13. J. Urban	22,1	42,9	-20,8	24,7	48,3	-23,6
14. L. Wałęsa	38,1	22,1	+16,0	22,6	35,9	-13,3
Uwaga - Pominęto odpowiedzi: "jest mi obojętny", "w ogóle go nie znam", "trudno powiedzieć".						

Największą sympatią darzą uczniowie Jana Pawła II (94%) i J.Glempa (66%), co jest zrozumiałe przy bardzo dużej religijności młodzieży (96% uznaje się za wierzących). Bardzo pozytywnie wypowiadają się o M.Gorbaczowie (40% głosów sympatii). Jest to jedyny zawodowy polityk, w odniesieniu do którego głosy sympatii przeważają nad głosami niechęci.

Na tle wypowiedzi dorosłych obywateli opinie uczniów dotyczące działań instytucji są bardziej pozytywne, natomiast rządziej wyrażają oni sympatię do postaci z życia publicznego.

3. Rezerwa i realizm w myśleniu o sytuacji Polski w świecie

Młodzież zapytana o państwa, których Polska powinna się obawiać najbardziej, wymieniała te same kraje, co i dorośli (ZSRR, RFN, USA, NRD, Niemcy), jednak w innej kolejności (tab.12). Dorośli największe zagrożenie dostrzegają ze strony RFN (czy też Niemiec), o wiele mniejsze zaś ze strony USA i ZSRR. Dla młodzieży natomiast nasi główni wrogowie to ZSRR, RFN (także NRD lub Niemcy) oraz USA (69% uczniów wymieniało przynajmniej jedno z tych państw), przy czym 54% uważa, że najbardziej zagrażają nam supermocarstwa, zwłaszcza ZSRR, a 44% - że Niemcy bądź RFN i NRD lub któreś z tych państw. Kryterium wyboru są tu zatem najczęściej konotacje historyczne związane z danymi państwami i/lub ich obecna mocarstwowa pozycja.

W sumie najliczniejsza grupa (29,4%) nie wymieniła żadnego z krajów socjalistycznych i kapitalistycznych, nieco mniejsza (26,5%) wyraziła zdanie, iż zagrażają nam tylko kraje kapitalistyczne, następna (23,1%) - że powinniśmy się obawiać i krajów kapitalistycznych, i socjalistycznych, a najmniejsza (21,1%) - że tylko socjalistycznych.

Wyjątkowy sceptycyzm przejawia młodzież w kwestii istnienia prawdziwych sojuszników naszego kraju. Jedna czwarta (25,9%) badanych uważa, że nie ma takich państw. Jeżeli dodamy do tego jeszcze 20,7% odpowiedzi "trudno powiedzieć", to otrzymamy 46,6% głosów nie wskazujących na żaden konkretny kraj. Zdaniem 30,7%

Tabela 12

Odpowiedzi na pytanie o							
państwa zagrażające Polsce najbar- dziej				prawdziwych sojuszników Polski			
Młodzież							
1985		1988		1985		1988	
RFN	47,4	ZSRR	38,4	ZSRR	40,8	Nie ma takich	25,9
USA	42,3	RFN	30,9	CSRS	23,7	ZSRR	23,8
ZSRR	26,4	USA	26,5	Nie ma takich	18,0	CSRS	12,7
NRD	5,7	NRD	9,0	Kraje socja- listyczne	16,5	Węgry	6,3
Inne kapi- talistyczne	4,2	Niemcy	8,8	Węgry	15,6	USA	5,5
Niemcy	3,3	Nie ma takich	3,7	NRD	14,4	NRD	4,5
Nie ma takich	2,7	Państwa NATO	2,3	USA	6,3	Francja	3,6
Dorośli - 1987							
RFN	47,0	ZSRR	45,7				
USA	14,0	Nie ma takich	23,3				
Niemcy	13,7	Węgry	10,7				
ZSRR	12,0	Kraje socjalistyczne	7,9				
Nie ma takich	8,5	CSRS	6,5				
NRD	7,1	USA	5,7				
Kraje kapita- listyczne	2,9	Francja	4,5				

badanych przyjazne nam są tylko państwa socjalistyczne, 7,6% - tylko kraje kapitalistyczne, 6,1% - i jedne, i drugie, a 2,2% wskazało na państwa spoza tych bloków.

Zwraca uwagę fakt, iż tylko 26% badanej młodzieży uważa ZSRR za prawdziwego sojusznika Polski, podczas gdy wśród dorosłych Polaków myśli tak blisko 46%, przy czym w obu grupach kraj ten jest uznawany za głównego sojusznika naszego państwa.

Podsumowując te opinie, można stwierdzić, że Polska powinna obawiać się i krajów socjalistycznych, i kapitalistycznych; jeżeli już ma przyjaciół (dostrzega ich coraz mniej młodych Polaków), to głównie wśród państw socjalistycznych.

W kontekście tych poglądów wymowny staje się fakt, iż na pytanie: "Czy granice Polski są dobrze zabezpieczone przed agresją ze strony innych państw?" 49,4% uczniów odpowiedziało, że tak, a 48,7%, że nie. Dowodzi to braku poczucia bezpieczeństwa naszego kraju.

Konsekwencji powyższych opinii próbowaliśmy się doszukać w odpowiedziach na pytanie, czy Polska powinna pozostać w Układzie Warszawskim, czy też z niego wystąpić. Zdecydowana większość uczniów (60,4%) opowiedziała się za pozostaniem, a 36,5% za wystąpieniem. Spośród tych ostatnich 71,4% jest za tym, aby Polska była krajem neutralnym, a 23,8% uważa, iż kraj nasz powinien związać się militarnie z blokiem państw zachodnich. Odpowiedzi te dowodzą, iż młodzież trzeźwo ocenia nasze realia geopolityczne.

4. Sytuacja polityczna i gospodarcza kraju istotnym wyznacznikiem poglądów politycznych młodzieży

Negatywna ocena realiów politycznych i gospodarczych kraju jest szczególnie wyraźna, gdy łącznie rozpatrujemy oceny obu tych sfer życia społecznego (tab.13).

Sondaż wykazał, iż ocena rzeczywistości politycznej i gospodarczej kraju jest istotnym kryterium przy formułowaniu sądów o socjalistycznym systemie społecznym oraz jego osiągnięciach i perspektywach w Polsce.

Pesymizm dominujący w opiniach (60% respondentów) jest źródłem krytycznych uogólnień na temat socjalizmu jako systemu społeczno-politycznego. Towarzyszy mu przekonanie, że socjalizm przyniósł więcej strat niż korzyści i nie warto go dalej budować (tab.14).

Tabela 13

Ocena aktualnej sytuacji politycznej i gospodarczej	w procentach
	Respondenci
1. Zdecydowanie pozytywna ^{a)}	2,3
2. Raczej pozytywna ^{b)}	7,8
3. Umiarkowana (nie jest ani dobrze, ani źle) ^{c)}	15,8
4. Raczej negatywna ^{d)}	23,7
5. Zdecydowanie negatywna ^{e)}	36,3
6. Brak zdania	14,1

a) Sytuacja polityczna i gospodarcza bardzo dobra, dobra lub raczej dobra.

b) Sytuacja gospodarcza ani dobra, ani zła, a polityczna bardzo dobra, dobra lub raczej dobra; sytuacja gospodarcza bardzo dobra, dobra lub raczej dobra, polityczna ani dobra, ani zła.

c) Sytuacja polityczna i gospodarcza ani dobra, ani zła, sytuacja polityczna bardzo dobra, dobra lub raczej dobra, a gospodarcza bardzo zła, zła lub raczej zła i odwrotnie.

d) Sytuacja polityczna ani dobra, ani zła, a gospodarcza bardzo zła, zła lub raczej zła bądź odwrotnie.

e) Zarówno sytuacja polityczna, jak i gospodarcza bardzo zła, zła lub raczej zła.

Dalszą konsekwencją tego sposobu myślenia jest relatywnie niechętny stosunek do państw socjalistycznych, szczególnie do ZSRR. Osoby negatywnie nastawione do naszej rzeczywistości dwukrotnie częściej (24,3%) niż osoby o stosunku pozytywnym (11,5%) mówią, iż Polacy powinni się obawiać tylko krajów socjalistycznych, i dwa razy rzadziej (22,5 wobec 42,0%), iż powinni obawiać się tylko krajów kapitalistycznych. Osoby te dwukrotnie częściej też uważają ZSRR za wroga naszego kraju (44,3 wobec 22,9%).

Pesymistyczne nastroje wśród młodzieży dobrze oddaje jeszcze jeden wskaźnik. Na podstawie ocen terażniejszości i przewidywań co do rozwoju sytuacji stworzyliśmy typologię nastawień od zdecydowanego optymizmu do skrajnego pesymizmu. Wśród ankietowanych uczniów wyraźnie dominują pesymiści zarówno

Tabela 14

w procentach

Ocena socjalizmu		Badani oceniający sytuację w Polsce		
		zdecydowanie i raczej pozytywnie (10,1%)	umiarkowanie (15,8%)	zdecydowanie i raczej negatywnie (60,0%)
1. Co ustrój socjalistyczny przyniósł ludziom w Polsce?	korzyści	39,7	27,9	14,6
	straty	15,3	19,6	43,9
2. Czy warto dalej budować socjalizm?	tak	71,8	58,3	31,9
	nie	22,9	32,8	55,7
3. Socjalizm to system, który w przyszłości rozwiąże problem ludzkości	tak	45,0	35,3	16,1
	nie	27,5	45,1	65,9
4. Socjalistyczna gospodarka jest mało wydajna i powoduje niedostatek	tak	35,1	49,5	67,6
	nie	55,0	37,7	25,0
5. Socjalizm jest pod wieloma względami bardziej postępowy niż kapitalizm	tak	50,4	41,2	34,5
	nie	35,1	40,2	51,6
6. Socjalizm jest ideą, której nie da się zrealizować w praktyce	tak	32,8	40,2	57,4
	nie	44,3	34,3	29,0
7. W Polsce zmieniłby się obecnie ustrój, gdybyśmy mieli innych sąsiadów	tak	46,6	55,9	68,0
	nie	24,4	29,4	18,2
8. W Polsce powinny istnieć legalne partie opozycyjne dążące do zmiany ustroju	tak	32,1	48,0	65,8
	nie	46,6	32,8	18,8
9. Gdyby w Polsce w pełni realizowano zasady socjalizmu, to uniknęlibyśmy kryzysów	tak	60,3	63,2	59,4
	nie	17,6	18,1	24,8
10. Najważniejsze problemy naszego kraju biorą się stąd, że mamy w Polsce socjalizm	tak	28,2	25,0	37,7
	nie	55,0	51,5	40,1
11. Gdyby w Polsce był kapitalizm, to bylibyśmy krajem wysoko rozwiniętym	tak	36,6	44,1	51,5
	nie	25,2	21,1	16,3

w odniesieniu do sytuacji politycznej (34,5%), jak i gospodarczej (50,3%) - tabela 15.

Tabela 15

Typy nastawien wobec sytuacji w kraju	w procentach	
	Sytuacja polityczna	Sytuacja gospodarcza
Zdecydowany optymizm ^{a)}	5,6	3,6
Umiarkowany optymizm ^{b)}	12,1	8,0
Przekonanie o stagnacji ^{c)}	17,3	16,7
Umiarkowany pesymizm ^{d)}	20,4	22,1
Zdecydowany pesymizm ^{e)}	14,1	28,2
Niezdecydowanie (brak zdania)	18,9	16,3
<p>a) Jest dobrze i będzie jeszcze lepiej.</p> <p>b) Jest dobrze i tak pozostanie lub nie jest ani dobrze, ani źle, ale będzie lepiej.</p> <p>c) Nie jest ani dobrze, ani źle i nie zmieni się lub jest źle, ale poprawi się.</p> <p>d) Jest źle i tak pozostanie lub jest dobrze, ale się pogorszy.</p> <p>e) Jest źle i pogorszy się.</p>		

Optymiści to głównie uczniowie zasadniczych szkół zawodowych i liceów zawodowych oraz zamieszkujący na wsi, pesymiści natomiast to uczniowie techników i liceów ogólnokształcących oraz zamieszkujący w miastach liczących ponad 500 tys. ludności.

Pesymizm ujawniający się w wypowiedziach młodzieży ma swoje rozliczne reperkusje. Jedną z nich jest fakt, iż coraz więcej osób deklaruje chęć wyjazdu za granicę na stałe lub w celach zarobkowych (tab.16), przy czym istotnym motywem wyjazdów jest zły stan gospodarki i brak perspektyw na jego poprawę.

Spośród optymistycznie patrzących na teraźniejszość i przyszłość naszej gospodarki chęć wyjazdu na stałe deklaruje 4,5%, natomiast w grupie pesymistów 22,6% (tab.17).

Tabela 16

w procentach

Odpowiedzi na pytanie: "Gdybyś miał(a) możliwość wyjazdu za granicę, to czy wyjechał(a)byś z Polski?"	Respondenci według terminów badań		
	1983	1986	1988
Tak, nawet na stałe	8,7	8,0	14,4
Tak, ale na krótko - zarobić i wrócić	48,1	51,0	54,3
Tak, ale tylko w celach turystycznych	36,0	31,9	22,8
Nie chciał(a)bym w ogóle z Polski wyjechać	4,0	3,4	3,0
Inne zdanie	3,2	3,6	3,9

Tabela 17

w procentach

Typy nastawień wobec sytuacji gospodarczej	Odpowiedzi na pytanie o gotowość wyjazdu z Polski i jego charakter			
	tak			nie
	na stałe	w celach zarobkowych	w celach turystycznych	
Zdecydowany optymizm	4,5	65,9	29,5	0,0
Umiarkowany optymizm	7,9	56,4	29,7	6,9
Przekonanie o stagnacji	14,9	55,3	26,9	2,9
Umiarkowany pesymizm	15,5	61,1	21,9	1,5
Zdecydowany pesymizm	22,6	58,7	16,7	2,1
Niezdecydowanie (brak zdania)	10,6	53,3	29,6	6,5

Sposób patrzenia na teraźniejszość i przyszłość gospodarki ma także wpływ na deklarowane przez uczniów postawy życiowe. Pesymizm w tym zakresie wiąże się z przekonaniem, że należy się do "straconego pokolenia", oraz z niechęcią do angażowania się w sprawy społeczne (tab.18). Zanikanie postaw prospołecznych (w roku 1987 potrzebę uczestniczenia w rozwiązywaniu spraw społecznych odczuwało 49,2% badanych, w 1988 r. -

Tabela 18

Typy nastawień wobec sytuacji gospodarczej	w procentach			
	Deklarujący chęć	Nie deklarujący chęci	Zaliczający siebie	Nie zaliczający siebie
	angażowania się w sprawy społeczne		do "straconego pokolenia"	
Zdecydowany optymizm	60,8	39,2	28,9	71,1
Umiarkowany optymizm	50,0	50,0	24,7	75,3
Przekonanie o stagnacji	45,1	54,9	27,0	73,0
Umiarkowany pesymizm	41,0	59,0	41,2	58,8
Zdecydowany pesymizm	30,8	69,2	60,2	39,8
Niezdecydowanie (brak zdania)	38,2	61,8	38,5	61,5
Uwaga - Odpowiedzi "trudno powiedzieć" pominięto.				

38,6%, nie odczuwało jej odpowiednio 46,3 i 58,5%) jest być może symptomem głębszych zmian zachodzących w postawach życiowych młodego pokolenia na gruncie złej sytuacji ekonomicznej kraju.

5. Między chęcią wpływania na losy kraju a niechęcią do angażowania się w sprawy społeczne

Osobistej niechęci do angażowania się w sprawy społeczne towarzyszy przekonanie, iż w tej chwili w Polsce młodzi ludzie nie mają wpływu na życie swojej szkoły, na to, co się dzieje w kraju (tab.19), a chcieliby go mieć (tab.20). Przy czym przekonanie, iż chcieliby wywierać wpływ, przejawiają zarówno osoby odczuwające potrzebę angażowania się w sprawy społeczne, jak i te, które jej nie odczuwają (tab.21).

Tabela 19

w procentach

Pytania	Odpowiedzi według terminów badań					
	1987			1988		
	tak	nie	trudno powiedzieć	tak	nie	trudno powiedzieć
Czy młodzi ludzie mają wpływ na:						
- życie swojej rodziny	-	-	-	73,9	19,8	5,7
- życie swojej szkoły	52,5	38,1	8,3	38,6	54,2	6,3
- działalność organizacji młodzieżowych	67,4	22,2	8,7	51,4	37,7	10,0
- to, co się dzieje w kraju	21,5	61,2	16,5	19,3	67,9	12,2

Tabela 20

w procentach

Pytania	Odpowiedzi		
	tak	nie	trudno powiedzieć
Czy młodzi ludzie chcą mieć wpływ na:			
- życie swojej rodziny	95,2	2,6	2,0
- życie swojej szkoły	77,5	15,9	6,3
- działalność organizacji młodzieżowych	68,0	21,6	9,9
- to, co się dzieje w kraju	79,6	10,1	9,8

Tabela 21

w procentach

Pytania	Odpowiedzi	Odczuwający potrzebę	Nie odczuwający potrzeby
		angażowania się w sprawy społeczne	
Czy młodzi ludzie chcą mieć wpływ na:			
- życie swojej szkoły	tak nie	91,2 8,8	78,2 21,8
- działalność organizacji młodzieżowych	tak nie	82,5 17,5	72,2 27,8
- to, co się dzieje w kraju	tak nie	92,7 7,3	85,8 14,2
Uwaga - Pominięto odpowiedzi "trudno powiedzieć".			

O frustracji pojawiającej się na tle niemożności działania w sferze społecznej świadczą też odpowiedzi badanych na pytanie o to, jak tę potrzebę chcieliby realizować. Spośród deklarujących chęć włączenia się w sprawy społeczne 36,2% nie odpowiedziało konkretnie, w jaki sposób chciałoby to robić, a 11,1% stwierdziło, iż w ramach istniejących organizacji społeczno-politycznych. Okazuje się przy tym, iż blisko połowa przejawiających taką chęć (47,5%) nie należy do żadnej z wymienionych w ankiecie organizacji (przynależność do organizacji katolickich deklaruje więcej badanych - 13,9% - niż do którejkolwiek z organizacji społeczno-politycznych: ZSMP - 9,5%, ZHP - 11,8%, ZMW - 8%, samorząd szkolny - 4,6%). Być może istniejące organizacje młodzieżowe nie stwarzają młodym ludziom możliwości wpływania na sprawy kraju, a młodzież chciałaby mieć instytucjonalnie zagwarantowane takie prawo i w istniejących warunkach nie deklaruje potrzeby działania w sferze społecznej.

6. Zainteresowanie polityką i źródła informacji

Wyniki ostatniego sondażu wskazują na nieznaczny wzrost (po 2 latach spadku) zainteresowania młodzieży polityką. Nadal jednak większość ankietowanych śledzi jedynie główne wydarzenia i tak jak w latach 1985-1987 mniej osób przejawia zainteresowanie bardzo duże i duże niż nikłe i żadne (tab.22).

Deklaracje młodzieży i dorosłych są zbliżone i ulegały podobnym zmianom w latach 1985-1988.

Z wypowiedzi uczniów wynika, że nie mamy tu do czynienia z obojętnością czy też odwracaniem się od spraw politycznych. Presja bieżących problemów ekonomicznych i społecznych powoduje, iż one właśnie są najczęściej przedmiotem rozmów prowadzonych przez młodzież (42,3% badanych) w środowisku swoich rówieśników. Inne najczęściej poruszane tematy to: problemy szkolne i związane z dalszą nauką (32,0%), sprawy różne łącznie z wypowiedziami ogólnikowymi (31,9%), przyszłość, przyszła praca, zdobycie mieszkania, założenie rodziny (29,6%), wydarzenia kulturalne, sport, rozrywka, hobby (24,5%), problemy seksualne, wieku dorastania (15,9%), osobiste, życia codziennego, domowe (9,7%).

Tabela 23

Odpowiedzi na pytanie: "Gdybyś chciał(a) się dowiedzieć prawdy o jakimś wydarzeniu politycznym w kraju, to do kogo zwrócił(a)-byś się o informacje lub z jakich źródeł byś skorzystał(a)?"	Respondenci według terminów badań		
	1985	1986	1988
Do kolegów, koleżanek	22,1	8,0	8,9
Do rodziców	32,9	20,6	23,1
Do księdza, duchownego	16,1	10,3	11,4
Do nauczyciela	16,9	11,8	12,8
Do działaczy organizacji młodzieżowych (ZHP, ZSMP, ZMW)	15,8	12,4	8,1
Do działaczy podziemia politycznego	-	8,9	17,3
Sięgnąłbym(ę) do codziennej prasy, tygodników, radia, telewizji, książek	21,4	43,1	49,1
Skorzystał(a)bym z nielegalnych wydawnictw	13,9	21,2	31,4
Zwrócił(a)bym się do kogoś innego	3,5	11,7	10,1

nich. Widoczny jest wzrost zaufania do słowa masowo upowszechnianego, przy niechęci do kontaktów interpersonalnych. Jest przy tym jeden wyjątek - działacze podziemia politycznego są w oczach młodzieży obecnie bardziej wiarygodnym źródłem informacji niż dawniej.

Po podziale źródeł informacji na oficjalne (nauczyciel, działacz organizacji młodzieżowych, telewizja, radio, prasa codzienna) i nieoficjalne (ksiądz, działacz podziemia politycznego, wydawnictwa nielegalnego, radio zagraniczne) okazuje się, że największa grupa młodzieży (38,9%) byłaby skłonna korzystać tylko z oficjalnych, mniejsza (25,2%) - tylko z nieoficjalnych, 19,7% - z jednych i drugich (16,2% odpowiedziało inaczej).

Krytyczna ocena naszej rzeczywistości politycznej i gospodarczej sprzyja częstszemu wyborowi źródeł nieoficjalnych, a ocena pozytywna - źródeł oficjalnych (tab.24).

Tabela 24

w procentach

Ocena aktualnej sytuacji politycznej i gospodarczej	Wiarygodne źródła informacji	
	tylko oficjalne	tylko nieoficjalne
Dobra	64,1	13,0
Ani dobra, ani zła	51,5	16,7
Zła	28,4	31,0

Uwaga - Pominięto odpowiedzi wskazujące na "oficjalne i nieoficjalne źródła" oraz "ani oficjalne, ani nieoficjalne".

7. Podsumowanie

Sondaż wykazał, że młodzież podobnie jak i dorośli Polacy bardzo krytycznie ocenia sytuację w kraju. Zarówno w odniesieniu do sfery gospodarczej (67,1%), jak i politycznej (41,8%) dominują wypowiedzi negatywne.

Nie dostrzega pozytywnych przemian w sferze politycznej, w systemie sprawowania władzy. W opinii ankietowanych uczniów, najważniejsze dla nich zasady ustrojowe nie są stosowane w praktyce. Dotyczy to egalitaryzmu, wpływu obywateli na rządzenie krajem, demokratycznego sprawowania władzy, zagwarantowania wszystkim obywatelom przyzwoitego standardu życia. Począwszy od 1983 roku liczba osób tak myślących wzrosła z 41,3 do 57,5%.

W związku z utrzymywaniem się złej sytuacji gospodarczej i napiętą sytuacją polityczną ponownie zaczęło dominować wśród młodzieży przekonanie, iż nie ma ona szans realizacji swoich dążeń życiowych (myśli tak 63,8% ankietowanych). Niewiara w poprawę sytuacji politycznej, a zwłaszcza gospodarczej (choć nie tak duża jak wśród dorosłych) doprowadziła do załamania wiary w przyszłość. Powszechne jest przeświadczenie, iż szanse osiągnięcia celów życiowych młodzieży w ciągu najbliższych 5 lat nie ulegną zmianie.

Młodzież nie wierzy w uzdrowienie gospodarki. Patrzy na perspektywę reformy gospodarczej jeszcze bardziej sceptycznie niż dorośli. Jednocześnie zły stan naszej ekonomiki przesłania dużej części ankietowanych (choć nie wszystkim) widzenie przyszłości.

Odpowiedzialnością za istniejącą sytuację obarcza się głównie rząd i PZPR, bardzo krytycznie oceniają przy tym polityków sterujących życiem społecznym. W ocenie działań instytucji życia publicznego młodzi są mniej krytyczni od dorosłych, rzadziej natomiast wyrażają sympatię w stosunku do osób z krajowej i światowej sceny politycznej.

Oceny rzeczywistości politycznej i gospodarczej są dla młodzieży źródłem krytycznych uogólnień w odniesieniu do socjalizmu jako systemu społeczno-politycznego. Większość ankietowanych (58,9%) twierdzi, iż gospodarka socjalistyczna jest mało wydajna i powoduje niedostatek.

Dalszą konsekwencją tego sposobu myślenia jest niechętny stosunek do państw socjalistycznych, co jest widoczne w przekonaniu, iż zagrażają nam zarówno kraje kapitalistyczne, jak i socjalistyczne i nie mamy prawdziwych sojuszników (46,6% badanych nie wymieniło żadnego konkretnego kraju). W przeciwieństwie do dorosłych obywateli młodzież częściej dostrzega zagrożenie ze strony ZSRR, rzadziej też uważa ten kraj za sojusznika Polski. Widzi więcej niż dorośli państw wrogo nastawionych do Polski, a jednocześnie przejawia większy sceptycyzm co do istnienia prawdziwych przyjaciół naszego kraju. Trzeźwo ocenia przy tym nasze realia geopolityczne, opowiadając się w większości (60,4%) za pozostaniem Polski w Układzie Warszawskim.

Dominuje przekonanie, że młodzi ludzie nie mają wpływu na sprawy swego najbliższego otoczenia i kraju, a chcieliby mieć. Przy tym niewielu ankietowanych przejawia chęć angażowania się w sprawy społeczne, co może być symptomem głębszych przeobrażeń zachodzących w świadomości politycznej młodego pokolenia.

Presja bieżących problemów kraju jest tak silna, iż często są one przedmiotem rozmów młodzieży, chociaż większość

deklaruje dość powierzchowne zainteresowanie polityką. Ostatni sondaż wykazał nieznaczny wzrost zainteresowania, trudno jednak określić, na ile jest to zjawisko trwałe.

Zwiększa się w oczach młodzieży wiarygodność środków masowej komunikacji przy jednoczesnym wzroście zaufania do wydawnictw nielegalnych, co może dowodzić, iż uczniowie chcą szukać prawdy na styku tych przeciwstawnych źródeł informacji.

W sumie przyszłość kraju widzi młodzież w czarnych barwach, swoją nieco lepiej. Negatywnemu stosunkowi do realiów naszego życia towarzyszy zanikanie postaw prospołecznych. Jeżeli aktywność to w pracy za granicą, traktowanej jako sposób na lepszą przyszłość.

Młodzi nie wierzą, że sytuacja w Polsce może ulec poprawie, nie wierzą, że sami mogą coś zmienić, w konsekwencji w coraz mniejszym stopniu łączą swoją przyszłość z socjalistycznym systemem społecznym.